

שיקום ביצורי יקנעם

אדר' יערה שאלתיאל

לתיירות (חמ"ת), נרתמה אף היא לאחרונה ומממנת את תכנון מרכז המבקרים ואת תאורת מורדות התל בכלל והביצורים בפרט.

מעת הכנת הפרוגרמה ולאורך השנים שבהן התרחבה הפעילות על התל, דנו לא מעט בשאלת חזות התל. איך מעצימים את זהותו? איך ממתגים אותו? כלומר, מהו האייקון המתאים לאתר, המזהה אותו בצורה ברורה, מדגיש את ערכיו ואינו פוגע בהם? ככל שהעמקנו, הבנו שמערכת הביצורים יכולה לתת לכך מענה. בביצורים מתקופת הברזל מגולמים רבים מערכיו התרבותיים של התל. הם מקנים לו את קו המתאר המזהה אותו כתל. קיומם של ביצורים בתקופת המלוכה מעיד על יישוב עירוני. כיום, התל והביצורים

שבט לוי - שניתנה לו העיר בחלוקת הארץ ל-12 השבטים, מבנה העיר בתקופת המלוכה והדרכים שעברו למרגלות התל. מעורבותו של צח הורביץ, ארכאולוג המחוז, בתכנון הובילה להקמת תחנה המשקיפה על הביצורים. אף שתחילה נראו ממנה בעיקר קוצים, עצם קיומה עורר סקרנות באשר לנשקף ממנה, והדבר תרם לגיוס משאבים לטיפול העתידי בביצורים.

תכניות השימור והפיתוח בליווי פעילות חינוכית ענפה, הלכו והתממשו משנה לשנה, וב-2012 נמצא ההון הראשוני להתחיל בעבודות השימור של הביצורים במימון משותף לעיריית יקנעם ולפרויקט מורשת של משרד ראש הממשלה. החברה הממשלתית

דרך, ערכים ומטרות

בינואר 2008 עת התחלנו להכין פרוגרמה לשימור תל יקנעם ופיתוחו סקרנו את האתר. ב-20 השנים שעברו מסיום החפירה החלו השרידים להתכסות מחדש, ובקושי אפשר היה לזהותם. מקריאת פרסום החפירה הבנו את הערך התרבותי הטמון בשרידי הביצורים מתקופת הברזל ב' הנקראת גם תקופת המלוכה. שרידים אלו מתוארכים למאות 8-10 לפני הספירה.

לפי מצב השתמרות הביצורים ולפי היקפם, נדרש תקציב נכבד לשימור, ולכן בפרוגרמה דחינו את הטיפול בהם לשלב מתקדם יותר. עם זאת, כדי להציג את ערכי התל מתקופת המקרא, מיקמנו לאורך השביל הסובב את התל תחנות נושאות בנושאים:

צילומים | אדר' יערה שאלתיאל ואדר' ערן חמו

תלמידי יקנעם מכינים לבני אדמה

המשמר ג'וני פיטרסון בעבודה

המים היה אז בשימוש, והחומה הקיפה גם אותו. סמוך למיקום תעלת הניקוז של חומת הסוגרים נמצאה תעלה נוספת הבנויה בחומת הפרוזדור. זו ניקזה את הנגר העילי ביישוב המאוחר יותר.

מצב השתמרות

מחומת הסוגרים נותרו שרידים מעטים. היותה בקו ראשון למדרון, מצבה בעת החפירות, חפירות עמוקות שנעשו למרגלותיה והיעדר שימור, הביאו במהלך 20 השנים להתמוטטות רוב שרידיה. לכן עיקר עבודות השימור

ה־8 לפנה"ס התחדשה במקום התיישבות מפותחת. על הריסות חומת הסוגרים, נבנתה חומת פרוזדור. בחפירה נחשפו כ־90 מ' מהחומה, ורוחבה כ־6.50 מטר. חומה זו מאופיינת במעבר צר וארוך, שמטרתו לאפשר התקדמות בין כותלי החומה. אל הפרוזדור נכנסו דרך פתח הפונה לרחוב היקפי, אשר הפריד בין חומת העיר לבין בתי מגורים ושטחים פתוחים. לאורך החומה נבנו מספר מגדלים. המגדלים הם התרחבות של החומה, ומטרתם הייתה לייצב את שני הקירות ולהתגבר על המדרון התלול. מפעל

הפונים לצומת התשבי, משתלבים בחזית העיר לכיוון צפון. לנוסע המגיע מצפון נגלים ראשית שרידי העיר הקדומה ומאחוריה נגלית העיר המודרנית. הבלטת הביצורים כביטוי לעיר הקדומה עם מופע הנוף של העיר המודרנית מדגישים את הרצף ההיסטורי של היישוב הקיים לאורך כ־5000 שנה.

הממצא

בחפירות של המכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית, שאותן ניהל א. בן תור, נחשפו בתל שתי מערכות ביצורים, זו על גבי זו, מתקופת הברזל ב'.

חומת העיר הקדומה (המיוחסת לתקופת הברזל ב' - המאה ה־10 וראשית המאה ה־9 לפנה"ס) היא חומת סוגרים. חומת כאלו מצויות גם בתל מגידו ובחצור. בחפירה נחשפו כ־40 מטר ממנה, ורוחבה כ־5 מטר. החומה בנויה מחדרים צמודים, שהגישה אליהם היא מתוך העיר. חללים אלו שימשו למגורים, לבתי מלאכה ולאחסנה. בתקופות מלחמה מילאו את החללים באדמה כדי לחזק את החומה. לחומה זו נצמדו מבני המגורים. החומה הקיפה, כנראה, מפעל מים שטרם נחפר במלואו, וסמוך אליו נמצאה תעלת הניקוז שנבנתה כחלק מהחומה.

בתחילת המאה ה־9 לפנה"ס הצטמצמו ממדי העיר. אולם בסוף המאה ובמשך המאה

▲ תכנית הביצורים מתקופת הברזל ב'. חומת הסוגרים ומעליה חומת הפרוזדור
עיבוד: אדר' מרטנר על בסיס פרסום א. בן תור.

◀ מסלול מוצע בין קירות חומת הפרוזדור
עיבוד: אדר' י.שאלתיאל על בסיס תצ"א מפרסום א. בן תור

▲ מבט מתוך החומות בסיום העבודה

הסדרנו מעבר בטוח לקהל ובו המדרגות בנויות מאדני רכבת. עם סיום שלב זה, אפשר יהיה לרדת מהתצפית, להתקדם לאורך 30 המטרים ששוקמו ולחזור באותה הדרך. בו בזמן של שיקום הביצורים, אנו מתחילים בתכנון מרכז מבקרים שיוקם למרגלות התל מדרום. כמו כן, אנו ממליצים לחפור את מפעל המים בעתיד ולחברו למסלול הביקור. מציאת תקציב לשימור תל מקראי ולפיתוח אינו מובן מאליו. עם זאת, שיתוף הפעולה והמחויבות שבין עיריית יקנעם בראשות סימון אלפסי לבין רשות העתיקות, הביאה לגיוס תקציבים ולהשקעה נרחבת בשימור, בפיתוח ובחינוך. אנו פועלים להמשך שיתוף פעולה מוצלח זה, ומקווים, כי כבר בשנה הקרובה נוכל להמשיך בשיקום הביצורים עד לפתיחת המסלול המלא.

ניהול | אדר' ערן חמו
תכנון | אדר' יערה שאלתיאל, אדר' מיכל רטנר
ראשי צוותי שימור | אריאל אלזם, ג'וני פיטרסון

השוואה לממצא מאותה תקופה בתל לכיש ובתל מגידו. בהתאם לערכים התרבותיים של הביצורים ולסוגיית האייקון שביקשנו ליצור, עסקנו רבות בחזות הביצורים. ראיון חשיבות גדולה בהדגשת רצף קו המתאר של החומה. בחנו אפשרויות רבות להדגשת רצף זה בשימור, בשחזור ובשילוב אלמנטים מודרניים. אף שהעלינו מספר הצעות להדגשת הרצף, העדפנו בשלב זה, להשקיע, ככל הניתן, בעבודות השימור ודחינו את ההחלטה בעניין זה, זולת נושא הארת קו הביצורים.

ביצוע

בשל עלויות הביצוע נקבע, כי הוא ייעשה בשלבים. בימים אלה מסתיים השלב הראשון, שבו טיפלו בקטע בן כ-30 מ' מחומת הפרוזדור, בשרידים מועטים מחומת הסוגרים ושחזרנו קטע מצומצם של לבני אדמה, שהכינו אותן תלמידי העיר כחלק מהפעילות החינוכית. בפרוזדור, בין קירות הביצורים

והפיתוח נעשות כדי לייצב את שרידי חומת הפרוזדור ולהצגתה. חומה זו השתמרה אמנם טוב יותר, אך גם ממנה התמוטטו לתחתית המדרון חלקים שניצבו על תילם בסיום החפירה. החפירה האינטנסיבית של המדרון, מתחת ליסודות הביצורים, אף הותירה פצע בנוף מורדות התל.

התכנון

התכנון מציע מסלול מעגלי בתוך חומת הפרוזדור, מנקודת תצפית במערב החפירה (קיימת) לתצפית במזרחה (מתוכננת), ולאורכו שילוט והמחשה. הטיפול כולל כיסוי חלקים מהחפירה והשלמת מורדות התל. עבודות השימור כוללות את ייצוב שרידי הביצורים ואת שחזור הפן החיצוני שרובו התמוטט בשנים שעברו מאז נחשף. מקצת הנדבכים העליונים של החומה היו, כנראה, בנויים מלבני אדמה. לבנים בודדות שנשרפו בתהליכי החורבן שרדו ונמצאו בשפכי התל. מידות הלבנים וטכניקת הבנייה נקבעו מתוך

✓ הצעה להמחשת רצף קו המתאר של הביצורים.
עיבוד: אדר' מיכל רטנר